

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
Розділ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ФІНАНСОВИХ МЕХАНІЗМІВ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО	
РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ	11
1.1. Страховий ринок в категоріях інституціональних теорій	11
1.2. Формалізація інституціональної моделі страхового ринку України	22
1.3. Концептуальні засади удосконалення інституціональної моделі страхового ринку України та фінансових механізмів її розвитку	38
Висновки до розділу 1	46
Розділ 2	
ФІНАНСОВА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ФОРМ	
ОРГАНІЗАЦІЇ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ РОЗВИТОК	48
2.1. Історичні аспекти виникнення фінансової інституціоналізації форм організації страхової діяльності та її розвиток	48
2.2. Конкурентний аналіз інституціональних форм організації страхової діяльності	56
2.3. Фінансово-правова інституціоналізація діалектики взаємозв'язку страхування та перестраховування	63
Висновки до розділу 2	68
Розділ 3	
ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	
СЕГМЕНТІВ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ	71
3.1. Сегмент страхування життя та добровільного медичного страхування	71
3.2. Сегмент майнового та ризикового страхування	95

3.3. Сегмент аграрного ризикового страхування	117
Висновки до розділу 3	143

Розділ 4

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ПОСЕРЕДНИЦТВА
НА СТРАХОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ**

ТА ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ ЇЇ РОЗВИТКУ	148
4.1. Формалізація інституціональної моделі посередництва на страховому ринку України	148
4.2. Класифікація видів перестраховування та фінансові механізми їх розвитку	164
4.3. Фінансові механізми перестраховування в системі управління ризиками страхового ринку	176
Висновки до розділу 4	194

Розділ 5

**ОЦІНКА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА
СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ**

ТА ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ ЙОГО РОЗВИТКУ	198
5.1. Детермінанти концентрації і конкуренції та їх вплив на розвиток страхового ринку	198
5.2. Фінансові механізми забезпечення транспарентності та захисту прав споживачів на страховому ринку України	217
5.3. Фондові механізми розвитку інституціонального середовища страхового ринку України	233
Висновки до розділу 5	257

Розділ 6

**НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
З УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ
СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ ТА ФІНАНСОВИХ МЕХАНІЗМІВ
ЇЇ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

6.1. Адаптація фінансових механізмів розвитку інституціональної моделі страхового ринку України до вимог ЄС	260
---	-----

6.2. Реформування пруденційного нагляду як запорука дієвості фінансових механізмів розвитку інституціональної моделі страхового ринку України	275
6.3. Стратегії розвитку інституціональної моделі страхового ринку України у контексті загальносвітових та європейських тенденцій	336
Висновок до розділу 6	350
ПІСЛЯМОВА	354
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	362

ПЕРЕДМОВА

Одним із ефективних інструментів гарантування сталого економічного розвитку держави і вирішення соціально-економічних завдань є страхування. Проблема формування потужного страхового ринку має надзвичайно важливу роль для вирішення проблем вітчизняної практики, оскільки по-перше, страховий захист знижує персональні та колективні ризики економічних суб'єктів, по-друге, страхові компанії генерують значні обсяги інвестиційних ресурсів для фінансування національної економіки.

Страховий ринок України є важливою ланкою фінансової системи, але у поточній ситуації рівень його розвитку не відповідає потребам національної економіки загалом і сподіванням окремих споживачів страхових послуг. Основними проблемами, що перешкоджають розвитку страхового ринку в Україні є низький рівень доходів населення, невисокий рівень страхової культури, зниження рівня страхових виплат компаніями, невиконання деякими страховиками своїх зобов'язань, неможливість повернення коштів страхових резервів, які були розміщені на депозитних рахунках банківських установ в умовах їх масового виведення з ринку тощо.

Принципи функціонування страхових ринків країн із ринковою економікою є загальними, але існують деякі відмінності, обумовлені інституціональними особливостями їх фінансових ринків. За цих умов особливої теоретичної і практичної актуальності набуває використання інституціональних підходів у межах дискусії щодо формування вітчизняної моделі страхового ринку та перспектив його розвитку. Досягнення сучасної науки, представленої інституціональними теоріями, переконливо доводять, що на розвиток українського суспільства негативно впливає деформація інституту довіри населення до держави загалом і фінансових корпорацій, зокрема.

Враховуючи тісний зв'язок банківського, страхового і фондового ринку, важливим є дослідження проблеми формування стратегічних альянсів банківських установ та страхових компаній, що зумовлено значними перевагами функціонування даного виду партнерства. Спільним пріоритетом для українських банків та страховиків

на сьогодні є максимальне розширення послуг клієнтам та збільшення обсягів продажів.

Потребують уточнення стратегії розвитку окремих сегментів страхового ринку, зокрема страхування життя і майна громадян є важливим компонентом у забезпеченні їх соціального захисту та підвищенні добробуту. Поєднання різноманітних форм страхування сільськогосподарських ризиків особливо актуальне у сфері агрострахування, де субсидії надає держава, а страхові послуги – приватний сектор.

У сучасних умовах функціонування фінансового сектора України важливим є вивчення питань розвитку перестраховування, зважаючи на зростання кількості ризиків та їх концентрацію, збільшення кількості й розміру збитків суб'єктів господарювання та недостатню фінансову стійкість вітчизняних страховиків. Впровадження у практику сучасних стратегій перестраховування сприяє підвищенню рентабельності страхових операцій, передачі частини ризиків, прийнятих на страхування, іншим страховикам. При розробці програми перестраховування для мінімізації ризику потрібно знайти оптимальне рішення стосовно вибору форми та обсягів перестраховування. Тому питання перестраховування ризиків у нерезидентів, які відіграють важливу роль на міжнародному страховому ринку, є особливо актуальним для України, з огляду на його недостатню місткість і низьку капіталізацію страхового ринку.

Потребують подальшого дослідження інновації страхового і перестрахового ринків. На даний час у світі поряд із традиційним перестраховуванням вже давно розвивається альтернативне, тобто фінансове перестраховування. Об'єктивність його появи пояснюється необхідністю постійної підтримки та посиленням фінансової стійкості страховика в умовах економічної нестабільності. Україні для подальшого розвитку перестраховування впровадження фінансового перестраховування є досить актуальним, але такий його вид потребує певного підґрунтя, що забезпечується нормативно-правовою базою, фінансово-економічною ситуацією у країні та необхідністю нового підходу страховиків до забезпечення фінансової безпеки компанії.

Організація і здійснення страхового бізнесу не можлива без забезпечення різного роду інформації, яка використовується усіма учасниками страхового бізнесу. Тому вплив інформаційних технологій на діяльність страховика, використання їм їх у своїй професійній діяльності, а для страхувальника – при підписанні договорів страху-

вання є актуальним і своєчасним питанням сьогодення. Без прозорості та транспарентності діяльності страховиків немає довіри до них із боку страхувальників. Потребують розробки механізми їх забезпечення та контролю з метою ефективного розвитку вітчизняного страхового ринку.

Актуальним завданням для клієнтів, партнерів по бізнесу, інвесторів є оцінка надійності страхової компанії, що потребує привласнення страховим компаніям формалізованих оцінок рейтингових агентств. Однак треба зазначити, що в економічній літературі автори недостатньо уваги приділяють рейтингу страхових компаній України за різними факторами їх роботи, тому розгляд питань впливу конкурентоспроможності на рейтинг страхових компаній зумовлює необхідність подальших досліджень в даній галузі.

В умовах підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС актуальним є вивчення європейського досвіду регулювання страхового ринку. Євроінтеграція розширює не лише міжнародне співробітництво, але і надає можливість створювати систему міжнародної фінансової безпеки, активізувати створення повноцінного страхового ринку як важливого атрибуту ринкової економіки. Залучення іноземного капіталу на страховий ринок сприяє його динамічному розвитку, вдосконаленню менеджменту, розробці сучасних технологій, освоєнню нових видів страхових послуг і продуктів. Забезпечення стабільного функціонування страхового ринку можливе за умов подальшого зміцнення і вдосконалення фінансового потенціалу, ліквідності, платоспроможності та конкурентоспроможності на основі стійкого розвитку страховиків.

Питання розвитку страхових ринків світу знаходяться у центрі уваги зарубіжних учених, таких як: Д. Бреннан [*D. Brennan*], М. Греен М. [*M. Green*], Ц. Клеїн [*C. Klein*], П. Конгстведт [*P. Kongstvedt*], М. Моррісеї [*M. Morrisey*], Л. Норріс [*L. Norris*], Р. Пукала [*R. Pukala*].

Актуальні проблеми розвитку вітчизняного страхового ринку досліджуються такими вітчизняними вченими, як: Л. Алексеєнко, С. Ачкасова, П. Баласанов, Н. Балдич, П. Бідюк, В. Веретнов, В. Виговська О., Р. Віннічук, Н. Внукова, О. Воронкова, О. Гаманкова, Т. Говорушко, І. Горіславська, А. Дегтяр, С. Дігтяренко, Н. Добош, В. Дранус, О. Дяченко, О. Журавка, Д. Загорська, О. Залетов, Г. Ільченко, І. Каракулова, Ю. Клапків, О. Козьменко, Т. Косова, О. Кузьменко, В. Лагутін, В. Левченко, Н. Липовська, М. Мовчан, Т. Моташко,

С. Навроцький, В. Нечипоренко, О. Новіков, С. Онисько, К. Павлюк, В. Плиса, О. Привалова, О. Прокоф'єва, Р. Пустовійт, Л. Рибальченко, С. Рубан, В. Рудик, І. Рудь, Л. Русул, Т. Сініцина, Н. Супрун, Т. Татаріна, І. Тимошенко, Н. Ткаченко, К. Третяк, С. Феденько, Л. Чиж, В. Шевченко, А. Шолойко, Язвінська О. М.

Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, слід визнати недостатню розробку проблем формування моделі вітчизняного страхового ринку та його розвитку з урахуванням інституціональних умов фінансового ринку.

Метою монографії є обґрунтування теоретико-методологічних засад і науково-практичних рекомендацій із удосконалення інституціональної моделі страхового ринку України та фінансових механізмів її розвитку.

Відповідно до поставленої мети в роботі необхідно вирішити такі завдання:

- охарактеризувати страховий ринок в категоріях інституціональних теорій;
- формалізувати інституціональну модель страхового ринку України;
- розробити концептуальні засади удосконалення інституціональної моделі страхового ринку України та фінансових механізмів її розвитку;
- дослідити історичні аспекти виникнення фінансової інституціоналізації форм організації страхової діяльності та її розвиток;
- провести конкурентний аналіз інституціональних форм організації страхової діяльності;
- визначити фінансово-правову інституціоналізацію діалектики взаємозв'язку страхування та перестраховання;
- обґрунтувати фінансові механізми розвитку сегментів інституціональної моделі страхового ринку України: страхування життя та добровільного медичного страхування, майнового страхування, аграрного ризикового страхування;
- формалізувати інституціональну модель посередництва на страховому ринку України;
- удосконалити класифікацію видів перестраховання та фінансові механізми їх розвитку;
- визначити роль фінансових механізмів перестраховання в системі управління ризиками страхового ринку;

- виокремити детермінанти концентрації і конкуренції та їх вплив на розвиток страхового ринку;
- розвинути фінансові механізми забезпечення транспарентності та захисту прав споживачів на страховому ринку України;
- удосконалити фондів механізми розвитку інституціонального середовища страхового ринку України;
- адаптувати фінансові механізми розвитку інституціональної моделі страхового ринку України до вимог ЄС;
- розробити пропозиції з реформування пруденційного нагляду як запоруки дієвості фінансових механізмів розвитку інституціональної моделі страхового ринку України;
- обґрунтувати стратегії розвитку інституціональної моделі страхового ринку України у контексті загальносвітових та європейських тенденцій.

Монографію розраховано на широке коло читачів, які вивчають грошово-кредитну політику, теорію фінансових ринків та їх регулювання. Це працівники органів державної влади, пруденційного регулювання, страхових компаній і банківських установ, інвестиційних інститутів, а також фінансові і фондів аналітики, споживачі страхових послуг – фізичні і юридичні особи.

Книга буде корисною для викладачів, студентів та аспірантів, коло наукових інтересів яких пов'язано зі страховим ринком та механізмами його розвитку.

Розділ 1
**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ФІНАНСОВИХ МЕХАНІЗМІВ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ**

**1.1. Страховий ринок
в категоріях інституціональних теорій**

Страховий ринок є одним із визначальних сегментів сучасного фінансового ринку. Це пов'язано з тим, що страховий ринок здатен не лише формувати впливи щодо захисту господарської діяльності різних суб'єктів господарювання у фінансово-економічній сфері, але й до захисту з виникнення різноманітних ризикоформуючих факторів, які торкаються життєдіяльності усіх членів суспільства [1, с. 41].

За умов ризикового характеру функціонування будь-якого підприємства і не менш ризикового прожиття кожної людини існує нагальна потреба попередження і відшкодування збитків, завданих стихійним лихом та нещасними випадками. Без її задоволення неможливо забезпечувати безперервність процесу виробництва матеріальних благ, підтримувати належний рівень життя людей. Відносини, що складаються в суспільстві з цього приводу, мають об'єктивний характер і в своїй сукупності формують зміст економічної категорії «страховий захист». Сутність страхового захисту полягає в нагромадженні й витрачанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів з попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування пов'язаних з ними втрат.

Інститут страхування ефективно сприяє розвитку бізнесу та вирішенню соціальних проблем через механізм страхового захисту майнових інтересів юридичних осіб та фізичних осіб. Страхування є важливим чинником економічної безпеки як на макро-, так і на мікрорівні, адже дає можливість забезпечити відшкодування збитків у разі настання негативних подій, визначених як страхові випадки. Крім того, страхові резерви є потужним інвестиційним джерелом, а страхові компанії – активними суб'єктами інвестиційної діяльності

та фінансового ринку. В той же час страховий сектор в Україні виконує свої соціально-економічні функції лише частково, а страхові компанії у переважній більшості функціонують з низькою ефективністю, особливо у якості інвесторів та фінансових посередників [2, с. 53].

Вітчизняні умови діяльності страховиків істотно ускладнюються за рахунок воєнної ситуації та політичної кризи, істотного скорочення економічних процесів, сплеску соціальної напруги, різкого падіння курсу гривні і зменшення доходів населення. Результати проведеного дослідження констатують погіршення ситуації у страховому секторі як за загальними показниками діяльності страхових компаній, так за їх фінансовими результатами.

Страховий ринок України пройшов декілька етапів розвитку:

1 етап (1990–1993 рр.) – даний період характеризувався відсутністю державного регулювання страхової діяльності та бурхливим зростанням кількості страхових компаній за неупорядкованого законодавства, які займалися заробляти гроші на інфляції, не виконували свої зобов'язання перед клієнтам належних їм коштів і тим самим підірвали довіру громадян до страхових компаній.

2 етап (1993–1996 рр.) – характеризується прийняттям у 1993 р. Декрету Кабінету Міністрів України «Про страхування» та створенням Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю [3], завдяки чому відчутно підвищилася фінансова дисципліна страховиків.

3 етап (1996–2001 рр.) – етап розпочався у зв'язку з прийняттям Закону України «Про страхування» [4], який установив систему контролю за рівнем платоспроможності страховиків і порядок розрахунку резервів, посилив норми, що регулюють нагляд за страховою діяльністю, упорядкував види обов'язкового страхування. Також на цьому етапі було прийнято «Тимчасове положення про товариство взаємного страхування» [5], але така організаційно-правова форма ведення страхової справи виявилася нежиттєздатною.

4 етап (2001–2008 рр.) – ознаменувався прийняттям Програми розвитку страхового ринку України на 2001–2004 рр. У 2005 р. було внесено зміни в Закон України «Про страхування» в частині підвищення вимог до мінімальних розмірів статутного фонду страховиків (10 млн євро – для страховиків зі страхування життя і 1 млн євро для страховиків, які займаються видами страхування іншими, ніж страхування життя. Протягом цього етапу кількість страхових компаній зросла із 328 до 469, або на 43% (табл. 1.1).